

LOKV, Nederlands instituut voor kunsteducatie
Verslag salondebat 'ouderen en kunsteducatie', 6 december 1996 sociëteit 'de
Vereeniging' Utrecht
Utrecht : LOKV, 1997
ongep. : tab. ; 31 cm

BOEKMAN*stichting*

Studiecentrum voor kunst, cultuur en beleid

Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
telefoon bibliotheek 020-624 37 39
fax 020-638 52 39
e-mail bibliotheek@boekman.nl
internet www.boekman.nl

De uitleentermijn bedraagt 4 weken. Verlenging met 4 weken
is mogelijk, tenzij de publikatie inmiddels is gereserveerd.

De uitleentermijn is verstreken op:

--	--	--

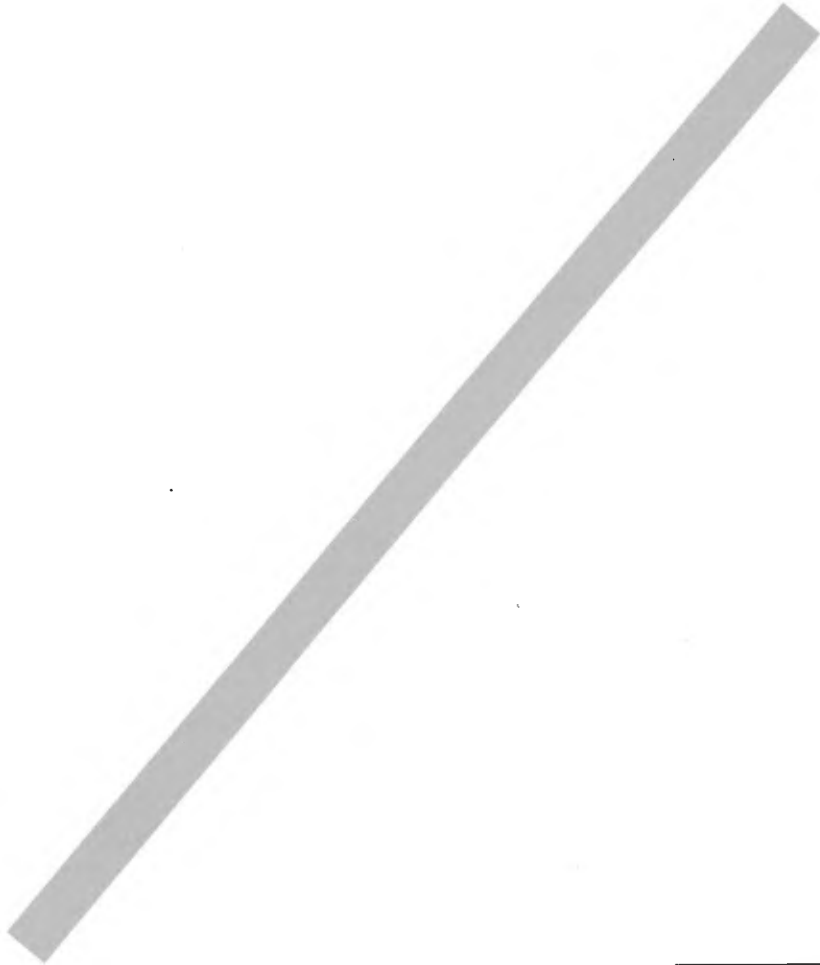
3-053.9 : 374, 036 : (042) : =10 : (492)

M97-359

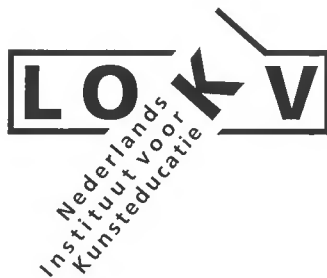
verslag salondebat 'ouderen en kunsteducatie'

6 december 1996

sociëteit 'de vereniging' utrecht

LOK V
Nederlands
Instituut voor
Kunsteducatie

Kunst en educatie is het werkterrein van het LOKV, Nederlands Instituut voor Kunsteducatie.

Kunsteducatie is leren van, over en met kunst. Film/foto/video, beeldende kunst, dans, theater, muziek en literatuur: op alle kunstgebieden is het LOKV actief. Theoretisch, beleidsmatig en praktisch; innovierend en dienstverlenend. Voor management, docenten en consultants in instellingen voor kunsteducatie en onderwijs.

Het LOKV is het nationaal ontwikkelings- en kennisinstituut voor de kunsteducatie. De medewerkers selecteren en programmeren professionele kunstproducties voor kinde-

ren en jongeren, ontwikkelen methodieken en materialen, organiseren festivals, studiedagen en cursussen, doen onderzoek, publiceren en adviseren.

In het instituut is een uitgebreid informatie- en documentatiecentrum.

Het LOKV werkt, veelal samen met andere kunst- en educatieve instellingen, aan de kwaliteit van de kunsteducatie, zet vernieuwing in gang en brengt samenhang tussen kunsteducatie, amateurkunst en professionele kunst. Zo draagt het instituut bij aan het bevorderen van kunst- en cultuurdeelname in Nederland.

Boekmanstichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6243739

verslag salondebat
'ouderen en kunsteducatie'
6 december 1996
sociëteit 'de vereeniging' utrecht

Introductie

Op vrijdag 6 december 1996 organiseerde het LOKV te Utrecht een salondebat over het onderwerp 'Ouderen en kunsteducatie'.

Zo'n veertig personen namen aan dit debat deel. Het waren directeuren en docenten van instellingen voor kunsteducatie, maar ook vertegenwoordigers van ouderenorganisaties.

Dit is het verslag van deze middag, aangevuld met relevante artikelen.

De middag werd ingeleid door de voorzitter dr. Ruud van der Veen, hoofddocent sociale pedagogiek aan de universiteit van Nijmegen.

Zijn inleiding werd gevolgd door een co-referaat dat werd gehouden door Sylvain Labeke, projectleider van het Centrum voor Amateurkunsten te Brussel.

Beide inleidingen vindt u bij het verslag.

Daarna ontspoon zich het debat aan de hand van stellingen die werden toegelicht door vier personen die hiervoor waren aangezocht:

- Henri Elbers, stafdocent BV, Stichting Kunsteducatie De Meander te Boxmeer
- Anton Guiljam, directeur Kreatief Centrum Hardenberg
- Alex le Mat, directeur Kunstencentrum het Klooster te Woerden
- Grietje Oudenampsen, sopraan/logopediste te Utrecht

De stellingen en de toelichting daarop zijn bij dit verslag gevoegd, evenals de weergave van het debat zoals het zich die middag ontspoon.

Het LOKV hoopt van harte dat dit materiaal een goede aanzet vormt voor verdere discussie en tot de ontwikkeling van activiteiten waarin 'Ouderen en kunsteducatie' in instellingen voor kunsteducatie goed tot hun recht komen.

Jan M. de Grauw
stafmedewerker symposia en congressen
LOKV

Salondebat 'Ouderen en Kunsteducatie'

Inleiders / stellingen
6 december te Utrecht

- Dr. Ruud van der Veen (voorzitter / inleider)
Hoofddocent Sociale Pedagogische Universiteit van Nijmegen
Referaat: ' Ouderen en kunsteducatie' (20 minuten)
- Sylvain van Labeke
Projectleider van het Centrum voor Amateurkunsten te Brussel
Co-referaat: ' De situatie in Vlaanderen' (20 minuten)
Stelling: 'Kunst als middel is evenwaardig aan kunst als doel'.

Stellingen:

- G.M. Elbers
Stafdocent Stichting Kunsteducatie 'De Meander' te Boxmeer
over specifieke eigenschappen en methodieken om met ouderen te werken
als docent.

Stelling: 'Van docenten die met ouderen werken mag een grote MENSELIJKE
belangstelling verwacht worden'
- Anton Guiljam
Directeur Creatief Centrum hardenbergh te hardenbergh

Stelling: 'Ouderen de redding van de geprivatiseerde kunsteducatie'
- Alex le Mat
Directeur Kunstencentrum Het Klooster de Woerden

Stelling: ' Het gevaar van doelgroep-activiteiten en hokjesgeest'.
- Grietje Oudenampsen
Sopraan / logopediste (geeft ondermeer workshops en lessen voor jongeren
en ouderen)

Stelling: 'Beter buikwerk is beter bekwerk'

Lijst van deelnemers aan het Salondebat 'Ouderen en Kunsteducatie'

6 december 1996

Sociëteit 'De Vereeniging' te Utrecht

Mevrouw R. Beeren	Hoofd cursussen Beeldend / AV	Kunstencentrum Groningen	Groningen
De heer B.G. Berger	Portefeuillehouder Sociale Participatie	ANBO	Eindhoven
De heer T. Broekmeijer	Hoofd muziek	CKV Almere	Almere
De heer J. ten Brug	Directeur	Gem. Muziekschool / Blauwe Stoep	Leeuwarden
Mevrouw G. van Doorn	Docent	Muzelinck	Oss
De heer C.P.A. van Eken	Directeur	Senex Consultancy	Maastricht
De heer H. Elbers	Stafdocent BV	Stichting Kunsteducatie De Meander	Boxmeer
De heer L.J.E. Felix	Stafmedewerker	St. Veldhovense Muziekschool	Veldhoven
De heer J. de Grauw	Stafmedewerker	LOKV	Utrecht
De heer A. Guiljam	Directeur	Kreatief Centrum Hardenberg	Hardenberg
De heer B. van Herreveld	Directeur	Tilburgse Dans- en Muziekschool	Tilburg
De heer P. 't Hoen	Directeur	"'t Speelwerk"	Kampen
Mevrouw M.E. van der Hoeven	Algemeen directeur	Muziekschool Amsterdam	Amsterdam
De heer Th. van der Hoeven	stafmedewerker	LOKV	Utrecht
De heer J. Houben	docent	Hogeschool voor de Kunsten	Utrecht
De heer J. Janssen	Directeur	Cultureel Centrum C-drie	Soest
De heer L. Janssen	Projectmedewerker muziek	LOKV	Utrecht
Mevrouw M. Janssen	Stafdocent Dans	Regionaal Instituut voor Kunstzinnige Vorming	Wijchen
A. van Kalmthout	Hoofd afd. muziek	De Nieuwe Veste Breda	Breda
Mevrouw drs. I. de Kort	Beleidsmedewerker Educatie	Unie KBO	's-Hertogenbosch
Mevrouw H. Kouwelaar-Popma	Directeur	Centrum voor Kunsteducatie	Deventer
De heer H. Lamers	Stafmedewerker	LOKV	Utrecht
De heer A. le Mat	Directeur	Kunstencentrum het Klooster	Woerden
Mevrouw G. Lebbink	Inspecteur AV/Beeldend	Inspectie KV/AK	Utrecht
Mevrouw L. van Lopik	Stafmedewerker	Kunstencentrum het Klooster	Woerden
De heer M. Mali	Algemeen directeur	SKVR	Rotterdam
Mevrouw G. Oudenampsen	Sopraan/logopediste		Utrecht
Mevrouw E. Paalvast	Cursusprogrammeur	Cultureel Centrum C-drie	Soest
Mevrouw J. van de Rest	Lid	Gilde	Amersfoort
De heer W. Ribbels	Directeur	CKV 't Klooster	Harderwijk
De heer M. de Rooy		De Kleine Akademie	Bemmel
De heer J. van Ruyven	Hoofd afd. KE/CKV	LOKV	Utrecht
De heer P. van Roemburg	Docent	GMDU	Utrecht
De heer H. Sniijders	Directeur	St. Welzijn Ouderen Texel	Den Burg

De heer H.J. Trooster	Directeur	Muziek en Dansschool Texel	Den Burg
De heer J. Veenstra	Directeur	Creativiteitscentrum De Cirkel	Heerenveen
Mevrouw M. de Vreede	Stafmedewerker	LOKV	Utrecht
De heer P. Zonderland	K&E	LOKV	Utrecht

Voorzitter Dr. Ruud van der Veen, hoofddocent Sociale Pedagogiek Universiteit Nijmegen

Co-referent Sylvain van Labeke, projectleider Centrum voor Amateurkunsten te Brussel

OUDEREN EN KUNSTEDUCATIE

Referaat ter inleiding van salondebat LOKV, Utrecht, 6 december 1996

Ruud van der Veen

Ter voorbereiding op dit salondebat heb ik geprobeerd uit bestaand onderzoek een indruk te krijgen hoe sinds de jaren zeventig de deelname aan amateuristische kunstbeoefening zich heeft gewijzigd. Ik heb daarvoor onder meer geraadpleegd het Tijdsbestedingsonderzoek, het Aanvullend Voorzoningen Onderzoek, beiden van het Sociaal-Cultureel Planbureau, en de Sociaal-Culturele Kwartaalberichten van het CBS. Ik heb met name gekeken of de deelname van 50-plussers ook steeg. Op een enkele uitzondering na bleek dat bijna steeds het geval te zijn, hoewel percentage deelname en ook groeipercentage ver uiteenliepen per discipline. Bij de schriftelijke tekst van deze lezing voeg ik enkele tabellen toe uit Het Aanvullend Voorzoningen Onderzoek van het CBS.. Voor nu volsta ik met drie vragen:

1. 'Hoe zou het kunnen komen dat die percentages amateur-kunstenaars toenemen?'
2. 'Ligt hier een taak voor centra voor kunsteducatie etc.?'
3. 'Waarmee moet men rekening houden als men het aanbod voor ouderen wil versterken?'

Waarom meer oudere amateur-kunstenaars?

Een voor de hand liggend antwoord op de vraag waarom er meer oudere amateur-kunstenaars komen, is te zeggen dat de ouderdom van karakter veranderd. Je zou daarbij kunnen wijzen op feiten zoals dat meer ouderen vervroegd uittreden en dat meer ouderen lang gezond en vitaal blijven. Beide feiten zou je kunnen samenvatten in de stelling dat de ouderdom zelf langzamerhand twee fasen gaat krijgen. Ten eerste de vroege ouderdom, van ongeveer 55 tot 75 jaar en de latere ouderdom, voorbij 75. Het typerende aan die vroege ouderdom is dan dat men weliswaar niet meer werkt maar overigens nog fit en gemotiveerd is om van alles te ondernemen.

Maar dat verklaart nog niet dat zovelen in de vroege ouderdom, en dat in steeds groter getale, zo'n belangstelling hebben voor amateuristische kunstbeoefening. Daarvoor zijn andere verklaringen nodig. Die verklaringen zijn speculatiever. Wanneer ik hierna zo'n verklaring voor eigen rekening presenteer, hoeft U me niet te geloven. Het zou ook best onwaar kunnen zijn. Al steunen mijn beweringen wel op enig onderzoek, zoals nog zal blijken.

Mijn stelling is kort als volgt samen te vatten. Traditionele opvattingen over de ouderdom vervagen. Ouderen worden steeds meer zelf verantwoordelijk voor de wijze waarop ze hun ouderdom invullen. Ongeveer één derde van de ouderen kiest daarbij voor een ouderdom die in het teken staat van hun culturele interesses. Deels gaat het daarbij om een inhaalproject, namelijk inhalen van wat ze in de middenleeftijd door drukke werkzaamheden niet hebben kunnen waarmaken. Staat u me toe dat ik deze stelling tamelijk uitgebreid toelicht, omdat het vele elementen bevat, die dadelijk in de discussie nog weer aan de orde kunnen, moeten komen.

Het eerste element in die stelling is dat traditionele opvattingen over de ouderdom vervagen. Dan gaat het bijvoorbeeld over de Christelijke en de Romantische visie op ouderdom. In de

Christelijke visie stond ouderdom voor afnemende verantwoordelijkheid voor het bestaan na het vijftigste levensjaar, een onthechting van de aardse wereld en een bezinning op de zin van ziekte en lijden. De Romantische visie, en dan denk ik bijvoorbeeld aan Goethe en Hesse, is minder negatief. Maar ook in hun visie is ouderdom zoets als een levensherfst. Een levensherfst die niet noodzakelijk ellende brengt, maar wel komt met bezinning en wijsheid. Elementen van die opvatting zijn ook al te vinden bij de Klassieken zoals Plato en Cicero.

In 1970 verscheen het boek van Simone de Beauvoir over 'De Ouderdom'. In het existentialisme van Sartre en De Beauvoir worden traditionele filosofieën over de zin van het bestaan terzijde geschoven en werd het bestaan opgevat als een individueel, persoonlijk 'bestaansproject', waarvoor men zelf verantwoordelijkheid moet dragen hoe moeilijk en absurd dat soms ook is. De Beauvoir trekt die lijn door naar de ouderdom, ook ouderen zijn zelf verantwoordelijk voor wat ze van hun ouderdom maken. De ouderdom brengt hun daarbij meer problemen, maar soms ook meer vrijheid.

In de USA kwam ongeveer tegelijkertijd de ouderenbeweging sterk op. Zich veelal baserend op de sociale gerontologie werd daar een visie op de ouderdom ontwikkeld, die de mogelijkheden van ouderen tot verdere ontplooiing benadrukt. Die ontwikkeling speelt zich af in een zich sterk ontwikkelde consumptiesamenleving, en ontplooiing in die context ontaardt gemakkelijk in een laat-moderne vorm van hedonisme, een 'pluk de dag' filosofie, ofwel genieten zolang het nog kan. Opvallend is wel dat ook daarin, op een andere manier dan bij De Beauvoir, impliciet de levensloop wordt voorgesteld als een ontwikkelingsproject waarvoor de oudere zelf verantwoordelijk is.

In die lijn van die ontwikkeling kun je zeggen dat de moderne ouderdom niet meer voorgeprogrammeerd is, zoals in de traditionele visies, maar een persoonlijke uitdaging, opgave is geworden. Ouderen kunnen daarbij voor traditionele invullingen kiezen, de ouderdom als zich terugtrekken, de herfst van het leven. Maar steeds meer ouderen kiezen voor een nieuwe uitdaging, voor een nieuwe draai aan hun leven.

Waar kiezen ouderen dan voor? Ik baseer mijn antwoord op een grootschalig onderzoek door Hortulanus c.s. naar het welzijn van inwoners van Dordrecht in de jaren negentig. Op grond van dat onderzoek doe ik de volgende schatting.

Voor bijna de helft van de ouderen is het bestaan vooral een *overlevingsproject*. Rondkomen van het geld en het goed houden van de relaties met de kinderen zijn de belangrijkste doelen

Voor ongeveer één derde van de ouderen is het bestaan vooral een *esthetisch project*. Zij ervaren het leven als levenskunst en -kunde. Het zijn de ouderen die veelvuldig gebruik maken van allerlei mogelijkheden voor vrijetijdsvoorziening, van educatie tot sport en reizen. Het gaat vooral om ouderen met een hoge opleiding en een matig tot goed pensioen. Je zou het ook zo kunnen zeggen dat kunstbeoefening voor deze ouderen concurreert met andere interessante vormen van vrijetijdsbesteding.

Tenslotte is er een derde categorie ouderen, ongeveer 20 %, voor wie het bestaan vooral een *ethisch, moreel project* is. Het zijn de ouderen die na de uittreding uit de betaalde arbeid andere maatschappelijke verantwoordelijkheden op zich nemen als bestuurslid, vrijwilliger, e.d.

Het derde element in mijn stelling is dat de groeiende groep amateur-kunstenaars zich in de tweede categorie bevindt, d.w.z. de ouderen die hun bestaan als een esthetisch levensproject opvatten. Zoals gezegd gaat het hier om een groep ouderen met een hogere opleiding en een redelijk pensioen. Deze groep is groeiende. Vanuit de sociale doelstelling van beleid mag overigens niet vergeten worden dat er ook minder welvarende ouderen zijn die in principe deze

oriëntatie op de ouderdom delen, maar daar nu nog te weinig mogelijkheden voor hebben om ze te realiseren. Ik veronderstel verder dat deze culturele oriëntatie vaak vooral een inhaalbehoefte is. Ofwel het gaat om mensen die hun hele leven al een culturele belangstelling hadden, maar de bevrediging daarvan op een laag pitje hebben moeten houden in de actieve middenleeftijd, maar nu alsnog de kans grijpen om die culturele belangstelling handen en voeten te geven.

Een taak voor centra voor kunsteducatie?

Het antwoord op deze tweede vraag lijkt nogal vanzelfsprekend 'ja' te zijn. Centra voor kunsteducatie, Muziek- en Dansscholen zijn er ook voor deze ouderen. Ze zijn van harte welkom. Maar waarom komen ze dan niet in zo'n grote getale als mijn eerste stelling zou doen vermoeden? Omdat tussen droom en daad ook hier grote bezwaren staan. Ouderen hebben de voorkeur voor activiteiten overdag, de centra voor kunsteducatie bieden dan juist weinig aan. Ouderen hebben in sommige kunstdisciplines handicaps ten opzichte van jongeren, waardoor ze zich niet gemakkelijk melden voor het normale aanbod dat op alle leeftijden is gericht. Op dit soort praktische problemen wil ik in het tweede deel van mijn lezing kort ingaan. Veel wil ik er niet van zeggen, omdat anderen aanwezig bij deze salon daarover meer deskundigheid hebben dan ik.

Laat me bij mijn deze eigen bijdrage aan de discussie de situatie eens een kwart slag draaien en niet zozeer naar de maatschappelijke taken kijken van een centrum voor kunsteducatie, maar naar haar economisch, materieel belang. Stel dat Uw instelling de komende jaren het merendeel van zijn subsidie kwijt raakt, dat ze zich in principe zelf zal moeten bedruipen en dat de overheid alleen nog bijpast voor enkele bijzondere projecten of minder draagkrachtige doelgroepen. Mij lijkt dat geen onwaarschijnlijk scenario, wanneer ik de kaalslag bezie die is toegepast op een sector als volwasseneneducatie en sociaal-cultureel werk in de afgelopen jaren. De vraag of kunsteducatie voor ouderen in Uw belang is, krijgt nu een heel andere kleur. Die vraag gaat betekenen: 'Is de doelgroep voor ouderen voor mij economisch interessant?'. Het antwoord op die vraag lijkt me positief. Waarom?

- Het gaat om een grote groep ouderen, ongeveer één derde van alle ouderen in Uw regio en dat percentage zou nog iets kunnen groeien. Tezamen met een absolute groei van het aantal ouderen gaat het om een zeer aantrekkelijke markt voor Uw producten.
- Het gaat, zoals we boven hebben gezien, vooral om ouderen met een goede opleiding en een redelijk pensioen, die zich een commerciële prijs kunnen veroorloven.
- Voor zover het gaat om minder draagkrachtige ouderen kunt U voor hen waarschijnlijk subsidie bij de gemeente krijgen uit hoofde van het sociale beleid van de gemeente.
- Dat ouderen vooral behoefte hebben aan een aanbod overdag maakt dat U Uw vaste kosten voor gebouw, staf kunt spreiden over meer uren per week. Een extra mogelijkheid is er ook nog in de behoefte van veel ouderen aan activiteiten tijdens de zomermaanden.
- Wanneer U bij een meer commerciële opzet meer gebruik moet gaan maken van vrijwilligers kunt U onder oudere cursisten gemakkelijk vrijwilligers werven, omdat zij vaak veel belangstelling hebben voor enige vrijwillige activiteit buitenshuis en zij vaak door vooropleiding en ervaring allerlei deskundigheid hebben.

Of zie ik hier belangrijke zaken over het hoofd? Ik hoor het graag van U. Zelf ben ik tenslotte geen manager.

Implementatie problemen

Stel dat U om ideële of materiële redenen besluit om het aandeel ouderen onder Uw deelnemers te verhogen, welke praktische problemen kunnen zich voordoen? Ik wil er U een paar noemen op grond van mijn jarenlange ervaring met de deelname van ouderen in de volwasseneneducatie.

Een eerste probleem is of de ouderen als een aparte doelgroep moeten worden benaderd. Houden ouderen ervan om cursussen te volgen met andere ouderen, of juist niet of maakt het hen niets uit? Het antwoord op die vraag is nogal paradoxaal. In algemene zin moet gezegd worden dat ouderen er niet van houden om in advertenties e.d. als oudere te worden benaderd. Tegelijkertijd willen ze er zeker van zijn dat de cursus of activiteit wel naar hun wensen en mogelijkheden is. Het al eerder genoemde voorbeeld van cursussen overdag is een goed voorbeeld. Zo'n cursus moet je in beginsel niet aanbieden als speciaal voor ouderen, ook al weet je dat er voornamelijk ouderen op af zullen komen. Het gaat idealiter nog iets verder. Je moet enerzijds alles doen om over te brengen dat de cursus of activiteit geschikt is voor ouderen, maar anderzijds er alles aan doen om die cursus of activiteit inter-generatieel te maken.

Een tweede probleem is of je je didactiek moet aanpassen aan ouderen. In het algemeen is het zo dat ouderen hetzelfde niveau aankunnen als anderen. De enige handicaps waarvoor in leerpsychologisch onderzoek aanwijzingen gevonden kunnen worden is een zekere verlangzaming van ouderen en grotere fysieke problemen. De eerstgenoemde handicap, verlangzaming, vraagt zelden om een aparte didactiek. Een bekwaam docent kan er met de gebruikelijke middelen, die ook voor veel jongeren en volwassenen nodig zijn, goed mee omgaan. Anders is het met de fysieke beperkingen, met name in bepaalde kunstdisciplines. Het meest sprekende voorbeeld lijkt me dans, maar wellicht speelt het ook bij andere disciplines een rol. Daar zal op een of manier wel rekening moeten worden gehouden, in een aangepaste didactiek. In de discussie zullen we daar wat nader op ingaan.

Een derde probleem is hoe je ouderen moet werven. Mijn ervaring met ouderen, maar ook met volwassenen in het algemeen, is dat advertenties en folders op zichzelf niet zulke sterke wervingsmiddelen zijn. Je zult hen op een of andere manier persoonlijker moeten benaderen, via organisaties waarvan ze al lid zijn. Gelukkig bestaat er een rijk palet aan zulke organisaties en netwerken van en voor ouderen en voor je het weet heb je een halve dagtaak aan voorlichting over je aanbod op allerlei bijeenkomsten en vergaderingen. Bovendien moet je dan een goed antwoord klaar hebben voor extra faciliteiten die ouderen soms behoeven, die te maken hebben met mogelijke fysieke handicaps. Zo moet bijvoorbeeld vervoer naar en van het centrum goed geregeld zijn. Al die wervingsproblemen vragen wel om een staf lid dat zich in het bijzonder belast met programmering, werving en ondersteuning voor ouderen.

Tenslotte tot nu toe heb ik impliciet vooral gesproken over kunsteducatie als ondersteuning actieve kunstbeoefening. Uit de oudereneducatie in het algemeen weet ik dat er ook enorme belangstelling is voor kunsteducatie als ondersteuning van de passieve kunstbeoefening. Een aanbod dat combineert dat ouderen zelf iets doen en daarnaast hen de kans geeft zich te verdiepen in de geschiedenis en techniek van betreffende discipline heeft vermoedelijk voor ouderen een grote aantrekkingskracht.

Conclusie

Laat me tot slot het verhaal nog eens een theoretische draai geven. Volgens sommige filosofen wordt onze tijd gekenmerkt door een steeds grotere tegenstelling tussen systemen en

leefwereld, c.q. tussen overleving en betekenis. In essentie zeggen die theorieën dat allerlei formele systemen, met hun nadruk op effectiviteit en efficiëntie steeds meer de duimschroeven aandraaien. Een steeds groter deel van ons leven wordt in beslag genomen door overleven in die systemen. In reactie daarop zoeken we de betekenis, zin van ons leven steeds meer buiten die systemen, buiten de sfeer van economische rationaliteit, in een esthetische, vaak hedonistische vrijetijdsbesteding. Maar die twee laten elkaar ook daar niet los, want de aanbieders van al dat vrijetijdsvermaak, van de media tot het uitgangleven, moeten zelf ook steeds effectiever, rationeler gaan werken.

In dat proces bent U ook gevangen, of U nu wilt of niet. Rationalisatie van de overheidsfinanciën zal U dwingen steeds systematischer te werken en wie vindt U dan op Uw weg? Een nieuwe vrijetijdsklasse van ouderen, die anders dan U niet zozeer met overleven bezig is als wel met zin, betekenis geven aan de eigen uitstoting uit het werk. Je kunt er cynisch overdoen, zoals in mijn ondertoon is te horen, maar je kunt het ook als een uitdaging zien, en dat voert bij mij zelf uiteindelijk ook de boventoon.

Ik heb genoeg gezegd. Laten we overgaan tot het co-referaat en de discussie.

Tabel 3. Amateurnistische kunstbeoefening en kunstzinnige vorming in de vrije tijd gedurende de afgelopen 12 maanden onder de Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder, naar enkele persoonskenmerken, 1983

	Totaal steekproef ¹ (=100%)	Kunstzinnige activiteiten					
		abs.	%	tekenen, schilderen, grafisch werk	beeldhouwen, boetseren, sieraden maken	textiele werkvormen wendkleden maken	zingen
Totaal	14 662	17	6	17	12		
Geslacht							
Man	7 254	16	3	3	9		
Vrouw	7 408	17	9	30	16		
Leeftijd							
6-15 jaar	2 320	39	16	12	21		
16-24 jaar	2 454	28	9	24	18		
25-34 jaar	2 555	15	5	21	11		
35-44 jaar	2 242	9	4	14	8		
45-54 jaar	1 657	7	3	16	8		
55-64 jaar	1 496	7	2	14	8		
65-74 jaar	1 167	6	2	13	7		
75 jaar en ouder	771	4	1	11	11		
Opleidingsniveau							
Lager onderwijs	3 875	16	7	12	12		
Uitgebreid lager onderwijs	5 402	16	5	17	11		
Middelbaar onderwijs	2 903	19	7	22	14		
Hoger onderwijs	1 723	22	9	17	16		
Onbekend	760	7	2	12	7		
Samenlevingsvorm							
Alleenstaand	1 422	14	5	19	15		
Paar zonder kinderen	3 370	11	4	16	9		
Twee-ouder gezin							
Ouder, met jongste kind jonger dan 12 jaar	2 821	10	4	18	9		
Ouder, met jongste kind van 12 jaar of ouder	2 215	6	3	15	8		
Kind in twee-ouder gezin	3 719	33	13	15	19		
Eén-ouder gezin							
Ouder, met jongste kind jonger dan 12 jaar	106	18	7	27	14		
Ouder, met jongste kind van 12 jaar of ouder	219	6	2	19	11		
Kind in één-ouder gezin	415	32	9	13	15		
Ovenga	375	17	7	17	14		
Sociaal-economische categorie							
Werkzaam in loondienst	4 511	12	3	13	9		
Zelfstandige/meewerkend gezinslid	727	9	4	9	7		
Werkzoekend	532	21	8	14	15		
Werkzaam in eigen huishouden	3 306	8	4	30	11		
Gepensioneerd/arbeidsongeschikt	1 889	8	2	9	8		
Onderwijsvolgend of studierend	3 570	36	14	16	20		
Ovengien zonder werkkring	127	14	6	17	12		
Provincie							
Groningen	598	12	4	13	10		
Friesland	708	17	7	18	14		
Drentha	410	12	8	19	14		
Overijssel	1 116	15	5	17	12		
Gelderland, ZIJP	1 845	17	7	19	14		
Utrecht	948	22	8	18	16		
Noord-Holland	2 338	18	5	16	11		
Zuid-Holland	3 117	16	6	14	11		
Zeeland	389	18	7	17	13		
Noord-Brabant	2 145	17	7	16	11		
Limburg	1 049	15	6	19	14		
Gemeentegrootte							
Tot 10 000 inwoners	2 221	16	6	19	13		
10 000 tot 20 000 inwoners	2 686	16	6	18	13		
20 000 tot 50 000 inwoners	3 657	17	7	17	13		
50 000 tot 100 000 inwoners	2 254	17	6	16	12		
100 000 tot 250 000 inwoners	2 099	18	6	16	13		
250 000 of meer inwoners	1 744	17	6	15	9		
w.v.							
Amsterdam	756	20	7	17	10		
's-Gravenhage	387	17	7	16	9		
Rotterdam	600	13	4	11	7		

¹ De gepresenteerde aantallen respondenten zijn gewogen op basis van leeftijd, geslacht en urbanisatiegrade van de Nederlandse bevolking. Als gevolg van afronding tellen deze aantallen niet steeds exact op tot het totaal.

² Lessen, oefeningen of cursussen onder leiding van een leraar of beroepskracht; exclusief beroepsopleidingen.

³ Exclusief opleidingsinstituut of -instelling.

⁴ Exclusief vakantie- of familieopnamen e.d.

Tabel 6. Respondenten die in hun vrije tijd kunstzinnige activiteiten verrichtten in de afgelopen 12 maanden, 1987

	Respon-	Tekenen,	Beeldhouwen,	Textiele	Zingen	Bespelen	Toneel,	Fotografie,
	denten (= 100%) ¹⁾	schilderen, grafisch werk	boetseren, pottenbak- ken, siera- den maken	werkvormen, wandkleden maken, weven		muziek- instrument	mlme, volksdans, ballet ²⁾	film, video ³⁾
	absoluut	%						
Totaal	15 881	18	5	15	14	14	8	13
Leeftijd								
6-15 jaar	2 167	47	13	14	27	25	15	10
16-24 jaar	2 596	26	7	20	20	18	11	17
25-34 jaar	2 805	16	5	19	12	16	8	18
35-44 jaar	2 721	11	4	14	10	14	7	15
45-54 jaar	1 752	9	3	13	10	9	3	13
55-64 jaar	1 670	7	3	14	8	8	3	8
65-74 jaar	1 260	8	2	11	9	6	3	8
75 jaar en ouder	911	5	2	8	6	5	1	3
Geslacht								
Man	7 802	17	3	3	10	14	3	16
6-15 jaar	1 107	42	8	5	19	19	4	9
16-24 jaar	1 314	21	3	4	13	17	4	19
25-34 jaar	1 421	15	2	2	10	18	4	24
35-44 jaar	1 372	10	2	1	8	15	3	20
45-54 jaar	878	8	2	2	8	8	2	17
55-64 jaar	785	7	2	3	7	9	1	12
65-74 jaar	555	10	2	1	7	8	2	12
75 jaar en ouder	371	6	1	1	3	5	0	3
Vrouw	8 079	19	7	27	18	14	12	10
6-15 jaar	1 060	52	18	22	37	31	27	10
16-24 jaar	1 282	31	10	35	28	20	19	16
25-34 jaar	1 384	17	7	37	15	14	13	13
35-44 jaar	1 349	11	5	26	13	12	10	9
45-54 jaar	875	10	5	23	12	9	5	9
55-64 jaar	885	6	4	24	9	6	5	5
65-74 jaar	705	6	2	18	11	5	4	5
75 jaar en ouder	540	4	2	13	8	4	2	3
Samenlevingsvorm								
Alleenstaand	2 159	15	5	15	14	15	7	14
tot 25 jaar	305	33	15	27	29	31	19	24
25-44 jaar	640	21	4	14	17	23	11	20
45-64 jaar	402	11	4	14	11	9	5	13
65 jaar en ouder	811	7	2	12	8	6	2	5
Paar zonder kinderen	3 710	12	4	15	9	10	6	14
tot 25 jaar	348	27	6	28	18	17	14	22
25-44 jaar	1 061	17	5	18	10	15	10	20
45-64 jaar	1 199	7	3	13	8	8	3	12
65 jaar en ouder	1 101	7	2	9	6	6	3	7
Paar met kind(eren)	5 032	10	3	15	11	12	5	13
tot 35 jaar	1 339	13	4	21	12	14	6	15
35-44 jaar	2 014	9	3	14	10	13	6	14
45-54 jaar	1 105	9	3	12	11	9	4	11
55 jaar en ouder	574	5	2	12	8	7	2	6
Ouder met kind(eren)	411	15	7	24	14	11	10	13
tot 45 jaar	217	20	7	27	15	14	14	18
45 jaar en ouder	194	9	6	20	12	8	5	7
Kind in twee-ouder gezin	3 745	36	9	14	23	21	12	12
tot 16 jaar	1 983	47	13	14	28	25	15	9
16 jaar en ouder	1 762	23	5	15	18	16	9	16
Kind in één-ouder gezin	442	30	7	13	18	18	14	15
tot 16 jaar	155	47	14	13	25	23	23	13
16 jaar en ouder	287	22	3	13	15	15	10	16
Overige	382	14	5	13	12	13	7	11

Tabel 3.6
Beoefening van kunstzinnige activiteiten in de vrije tijd in de afgelopen 12 maanden, 1991

Vraagnummer	Tekenen, schilderen, grafisch werk	Beeldhouwen, boetsen, pottenbakken, sieraden maken	Werken met textiel, wandkleden maken, weven	Zingen	Bespelen van muziek-instrument	Toneel, mime, volksdans, ballet (ook jazzballet)	Fotografie, film, video (geen vakantie- of familiekliekjes/filmpjes)	Eén of meer kunstzinnige activiteiten	Totaal respondenten (=100%)
	V78	V78	V78	V78	V78	V78	V78		abs.
MANNEN									
6-14 jaar	49	11	7	27	23	6	8	62	766
15-24 jaar	24	2	2	15	21	4	18	47	1 074
25-34 jaar	17	2	1	12	17	4	22	44	1 204
35-44 jaar	11	2	1	10	15	3	18	37	1 111
45-54 jaar	9	1	1	9	13	2	17	34	830
55-64 jaar	7	2	1	7	9	1	13	28	685
65-74 jaar	11	2	4	7	10	2	11	31	472
75 jaar en ouder	7	0	0	7	7	2	8	20	242
Totaal	18	3	2	12	16	3	16	41	6 384
w.v.									
6-17 jaar	44	8	5	23	23	5	10	59	1 029
18-24 jaar	22	2	2	16	21	4	19	46	811
25 jaar en ouder	11	2	1	9	13	3	17	36	4 544
VROUWEN									
6-14 jaar	60	29	20	47	36	26	8	78	733
15-24 jaar	35	10	30	33	24	16	15	70	1 014
25-34 jaar	21	9	38	21	13	12	11	63	1 157
35-44 jaar	15	8	25	15	14	8	11	52	1 074
45-54 jaar	12	7	23	13	12	6	10	50	807
55-64 jaar	8	6	21	9	8	4	8	39	686
65-74 jaar	7	3	20	10	6	5	6	39	600
75 jaar en ouder	3	2	13	10	4	1	2	27	408
Totaal	22	10	26	21	16	11	10	55	6 479
w.v.									
6-17 jaar	58	25	21	45	34	25	11	78	1 005
18-24 jaar	29	9	32	30	21	13	14	66	742
25 jaar en ouder	13	7	26	14	11	7	9	48	4 732
MANNEN EN VROUWEN									
6-14 jaar	54	19	13	36	29	15	8	70	1 499
15-24 jaar	29	6	16	24	22	10	17	58	2 088
25-34 jaar	19	5	19	16	15	7	17	53	2 361
35-44 jaar	13	5	13	12	14	5	14	44	2 185
45-54 jaar	10	4	12	11	13	4	14	42	1 637
55-64 jaar	8	4	11	8	8	3	10	34	1 371
65-74 jaar	9	3	13	9	8	4	8	35	1 072
75 jaar en ouder	4	1	9	9	5	2	4	24	650
Totaal	20	6	14	17	16	7	13	48	12 863
w.v.									
6-17 jaar	51	16	13	34	28	15	11	69	2 034
18-24 jaar	25	5	16	23	21	8	16	56	1 553
25 jaar en ouder	12	4	14	12	12	5	13	42	9 276
ORGANISATIEVORM 1)									
Ingeschreven bij instelling voor kunstzinnige vorming 2)	2	1	1	3	4	3	0	11	
Elders deelgenomen aan lessen e.d. onder leiding van leraar of beroepskracht	3	1	2	4	5	4	0	15	
Lid van vereniging e.d. voor deze activiteit(en)	1	1	1	5	3	4	0	13	

1) Gepercentageerd op totaal respondenten.

2) Muziekschool, balletschool, toneelschool, creativiteitscentrum of iets dergelijks.

Bron: CBS - Bureau voor de Statistiek
Onderzoek 1991 - een overzicht van

'Art is a nice luxury for a middle class security' 1)

Referaat ter inleiding van het salondebat 'Ouderen en kunsteducatie', Utrecht, 06 december 1996

Sylvain Van Labeke
Projectleider CVA

De centrale vraag in dit debat is, zo blijkt uit de uitnodiging, 'Waarom kunsteducatie specifiek voor ouderen?'. Twee woorden zijn daarbij belangrijk en vragen enige nadere omschrijving, met name 'kunsteducatie' en 'ouderen'. Van Ruud van der Veen hebben we kunnen vernemen dat kunsteducatie de ondersteuning is van zowel de passieve als de actieve kunstbeoefening. De ouderen werden ingedeeld in drie groepen volgens het soort levensproject dat gevolgd werd. De veruit meest interessante groep van ouderen is deze die het bestaan ervaart als een esthetisch project en bovendien voldoende kapitaalkrachtig is, zowel in economisch als in sociaal en cultureel opzicht - om het even in de terminologie van Bourdieu te stellen - om zich op de vrijetijdsmarkt te kunnen begeven en vrijelijk gebruik te maken van het kunstzinnig aanbod. Dit segment van de ouderenpopulatie is, door de macht van het getal, de culturele belangstelling en vooral het toegenomen inkomen, voldoende economisch interessant voor de centra voor kunsteducatie om er hun marketingstrategie op af te stemmen. En in de komende decennia zou het trouwens wel eens kunnen zijn dat deze bevolkingsgroep de meest lucratieve bron van inkomsten wordt voor de centra voor kunsteducatie, gegeven het feit dat b.v. de toenemende werkloosheid vooral de jongere generaties treft die daardoor niet of in veel mindere mate in staat zijn een economisch kapitaal op te bouwen.

Dat ook de bedrijfswereld dit reeds heeft ingezien, mag blijken uit het volgende en ik citeer uit de Vlaamse kwaliteitskrant 'De Standaard' (1994): 'In economische termen vertaald, als consumenten, zijn zij een bijzonder belangrijke groep. Zo belangrijk dat steeds meer Europese bedrijven de nood beginnen inzien van een eigen 'ouderen-aanpak', zowel in hun productenaanbod als in de promotiecampagnes... De EG-commissie steunt onderzoek naar het gedrag en de verwachtingen van die oudere consumenten', einde citaat.

Indien deze gedachtegang door alle aanwezigen wordt bijgetreden wat betreft het cultureel-kunstzinnig werk, zou hier eerder een marketingspecialist het woord moeten voeren om, eventueel met de tien megatrends uit het popcornrapport als basisfilosofie, een geschikte marketingstrategie aan te bevelen en een doelgerichte promotiecampagne uit te stippelen. Alle andere vragen van sociale en/of culturele aard zijn dan irrelevant of hoogstens bijkomstig in functie van de marketingstrategie. Deze aanpak wordt trouwens in België, zowel in Vlaanderen als in Brussel en Wallonië, reeds toegepast door het gespecialiseerde tijdschrift 'Onze Tijd', hét tijdschrift voor de actieve senior.

Ik wil de zakelijke kant van het cultureel-kunstzinnig werk niet loochenen, zeker niet. Maar ik neem geen genoegen met een louter economische benadering van de culturele en kunstzinnige sector, zoals ik evenmin akkoord ben met een louter esthetische benadering van het leven. Vorm en inhoud, esthetiek en ethiek kan en wil ik niet loskoppelen. Ik pleit dus eerder voor het samengaan van beide in een

creatief proces dat zowel voor het individu als voor de samenleving een humane meerwaarde kan scheppen.

Ik kan inderdaad niet vrijblijvend bezig zijn in het cultureel-kunstzinnig werk. Ik wil bewust meewerken aan een maatschappelijk project dat leidt tot het creëren van een 'Soziale Plastik', zoals de kunstenaar Joseph Beuys dat ooit heeft uitgedrukt in zijn voordracht 'Jeder Mensch ist ein Künstler' (Achberg, 23 maart 1978). Ik beseft dat dit alles een kwestie van persoonlijke keuze is. Maar ik sta niet alleen met mijn keuze. Ik voel mij inderdaad thuis in een wereldwijde beweging die het esthetische verbindt met het ethische, die de sociale dimensie van het culturele onderkent, die het 'interdividuele' (René Girard) karakter van het esthetisch handelen naar waarde schat.

Ruud van de Veen heeft zich een kwart slag gedraaid naar het economisch, materieel belang van de centra voor kunsteducatie. Sta mij toe dat ik mij een kwart slag draai naar het maatschappelijk belang van het kunstzinnig werk met ouderen. Mijn verder verhaal gaat verder als volgt. Ik wil eerstens enige cijfergegevens kwijt over de ouderenpopulatie in Vlaanderen/België. Vervolgens maak ik het onderscheid tussen kunsteducatie en kunstzinnige vorming, voor Vlaanderen niet onbelangrijk. Verder blijf ik wat langer stilstaan bij de twee stromingen die reeds een aantal jaren de discussie in Vlaanderen bepalen, met name rond de 'instrumenteel-marktgerichte' aanpak versus de 'kritisch-emancipatorische' beweging. Ik wil ten slotte eindigen met de aandacht te vestigen op het kunstzinnig werken met herinneringen van ouderen.

Enkele cijfergegevens

België telde in 1991 ca. 2 milj. 60-plussers of 20,7% van de totale bevolking. Van de 60-plussers waren er in 1990 nog amper 18,3% aan het werk. Met het invoeren van het 'brugpensioen', is ook bij 50-plussers de activiteitsgraad de laatste jaren drastisch gedaald tot ca. 50%.

Inzake de financiële situatie rekent ca. een derde van de ouderen zichzelf tot de categorie van comfortabel tot zeer comfortabel.

Over het kunstzinnig activiteitenpatroon van de 60-plussers bestaan weinig of geen gegevens. Er is het vermoeden dat slechts een kleine minderheid kunstzinnig actief is. Immers, en ik citeer: 'De psychologen vertellen ons dat wie in zijn jonge jaren nooit bijster actief is geweest, dat hoogstwaarschijnlijk ook niet zal zijn op latere leeftijd. Mensen verouderen nu eenmaal zoals ze zijn, ze nemen hun hele levensloop mee. Daarom ook dat de groep van ouderen zo heterogeen is' (Smeets R., De nieuwe senioren, 1993). Dit geeft mijns inziens al een aanuiding dat wij niet zonder meer mogen voorbijgaan aan wat ik noem 'de interne multiculturaliteit' van onze samenleving of de veelheid aan cultuurkringen.

Toch een cijfer, in een studie uit 1991 (Vrije Universiteit Brussel) is sprake van 9% van de 60-plussers die cursussen volgen. Naar de deelname van ouderen aan cursussen en activiteiten in muziekscholen, tekenacademies, academies 3+, centra voor creatieve expressie, enz... wordt, voor zover ik weet, geen systematisch onderzoek gevoerd en is er bijgevolg geen relevant cijfermateriaal beschikbaar. Ter zake heb ik voorlopig enkel mijn eigen ervaringen en observaties als basis van vergelijking.

Kunsteducatie en kunstzinnige vorming

In 1994 gingen in het Centrum voor Amateurkunsten te Brussel drie studienamiddagen door rond het onderscheid tussen kunsteducatie aan de ene kant en kunstzinnige vorming aan de andere kant. Tot op vandaag houdt dit onderscheid een zekere polariteit in stand, met structurele en financiële gevolgen, en zijn er mensen die zich bekennen tot de kunsteducatie en anderen tot de kunstzinnige vorming. Ikzelf noem mij graag een kunstzinnige vormingswerker. Ik vermoed trouwens dat mijn opstelling reeds duidelijk tot uiting kwam in mijn inleiding. Wat verstaan wij nu in Vlaanderen onder beide begrippen.

'Kunsteducatie zal mij leren omgaan met kunst... Bij kunsteducatie gaat het om kunst zoals dat in het westers begrippenpatroon aanvaard wordt... De relevantie van de kunsteducatie is gelegen in het esthetisch oordeelsvermogen dat wordt opgebouwd.' Dit zijn woorden van Daan Rau, directeur van Amarant, Centrum voor artistieke confrontatie in Gent.

Kunstzinnige vorming combineert esthetiek met ethiek. Kunst, als uitgedeind begrip, is terzelfder tijd middel en doel in processen van emancipatie en zingeving.

Professor Hubert Dethier, cultuurfilosoof (Vrije Universiteit Brussel) omschrijft kunst als: '... een kunst die iets te zeggen heeft voor of in de eigen kring waarin zij zich beweegt, die oppositie pleegt of aanmoedigt, zie zich vastbijt of afstand neemt, maar wel binnen een specifiek, betekenisverlenend kader. Kortom, een kunst die geen debat aangaat met de geschiedenis van de Kunst, maar met de eigen omgeving' (Dethier H., Kunst en postmoderne cultuur, 1993).

Twee stromingen in het volksontwikkelingswerk met en voor ouderen

Vooraf een kort woord wat betreft de ouderenorganisaties in Vlaanderen.

Vlaanderen telt 18 landelijke ouderenorganisaties, overkoepeld door het Ouderen Overleg Komitee (OOK). In het OOK zijn meerdere werkgroepen werkzaam rond de diverse aspecten van het ouderenbeleid op het vlak van wonen, gezondheid, veiligheid, enz... en ook cultuur. Ikzelf ben lid van de werkgroep 'Sociaal-cultureel vormingswerk'. In deze werkgroep staat het debat rond zingeving en waardenbeleving centraal, dit in tegenstelling tot alle andere werkgroepen en commissies die zich buigen over de hardere materies van het bestaan. Naar aanleiding van het voorbije ouderenparlement in Antwerpen op 12 november ll., kan ik stellen dat kunst en cultuur, globaal genomen, randfenomenen zijn in de huidige discussie omtrent het ouderenbeleid.

De dominante stroming betreft de verzakelijking van de culturele sector.

Evenals in Nederland, heeft zich ook in de culturele en kunstensector in Vlaanderen de trend van de verzakelijking doorgezet, in het bijzonder in het volksontwikkelingswerk. Recentelijk werd dit door de huidige Vlaams minister van Cultuur nog bekrachtigd met het aanstellen van een adviescommissie IKZ of Integrale KwaliteitsZorg voor de sector. Dit is mijns inziens een rechtstreeks gevolg van het ongenadig oprukken van de 'vrije markt-idee' in alle domeinen van het maatschappelijke leven, onder meer in de sectoren van welzijn en cultuur. Het is het wezenskenmerk van wat professor Helmut Gaus (Universiteit Gent) het 'totalitaire kapitalisme' noemt. De permanente educatie ontwikkelde zich de voorbije jaren meer en meer in een 'instrumenteel-marktgericht' kader. Tal van economische studies en vingeroefeningen, al dan niet met opgepepte omzetcijfers, zagen het daglicht. Het waren steriele pogingen om het maatschappelijk nut van de sector te bewijzen,

want ter gelegenheid van de week van de volksontwikkeling (14 - 20 oktober 1996) heeft de eerdervermelde minister van Cultuur in het openbaar de 'maatschappelijke relevantie' van de sector in twijfel getrokken. Het mag dan ook geen verwondering wekken dat menig verantwoordelijke van een culturele of kunstzinnige instelling het hoofd buigt onder dat nieuw soort van structureel geweld.

En toch is er al die tijd een 'kritisch-emancipatorische' tegenbeweging blijven bestaan. Een beweging van mensen die zich niet neerleggen bij, als ik het zo mag uitdrukken, de 'vermarketing van het algemeen belang'. Cultureel en welzijnswerkers die 'rekenen' in termen van 'humaan rendement' in plaats van 'economisch rendement'. Ikzelf maak deel uit van die beweging.

En dat deze tegenstroom geen randverschijnsel is, wil ik illustreren met een drietal voorbeelden.

Ten eerste zijn er de resultaten van een wetenschappelijk onderzoek Educatie '92 - Naar een behoeftendekkend aanbod en beter gecoördineerd beleid inzake permanente vorming in Vlaanderen, uitgevoerd in de periode 1989-92 door de Katholieke Universiteit Leuven en de Rijksuniversiteit Gent in opdracht van het Ministerie van Onderwijs. Uit dit onderzoek bleek dat de behoeften aan 'cultuurparticipatie' en 'zingeving' relatief hoog scoorden. Cultuurparticipatie betrof onder meer 'Openstaan voor schoonheidservaring in het dagelijks leven' en 'De eigen creativiteit op een kunstzinnige manier kunnen uiten'. Zingeving werd geformuleerd als 'het proces van individuele en collectieve waardenoriëntatie en verantwoording', waarbij sterk de klemtoon werd gelegd op esthetisch materiaal als initiator.

Ten tweede is uit het langlopend onderzoek Nieuwe uitdagingen van het Vlaams Centrum voor Volksontwikkeling in 1994 een tienpuntenprogramma voor een beleid m.b.t. de volks-ontwikkeling voortgekomen met als eerste doelstelling 'werken aan zingeving en emancipatie van mensen'. De kunstzinnige vorming en de amateurkunsten in Vlaanderen vallen onder de volksontwikkeling en streven tot nader order dezelfde doelstellingen na.

Ten derde loopt momenteel in Leuven een kleinschalig en pluralistisch samenwerkingsproject met als partners de 'studie- en werkgroep senioren cultuur 2000' en de 'Sociale Hogeschool Heverlee' met als onderwerp 'Levenszingeving en waardenbeleving bij en met senioren'.

Het volksontwikkelingswerk in Vlaanderen, met inbegrip dus van de amateurkunsten en de kunstzinnige vorming, richt zich principieel tot alle lagen van de bevolking, dus ook tot die 66,6% ouderen die geen manifest esthetisch levensproject ontplooien. Ik beseft dat dit een utopisch streefdoel is, maar het bepaalt de uitgangspositie van ons kunstzinnig werk, zonder hetwelk bv. 'kunst-in-de-buurt'-projecten of kunstzinnige vorming met verstandelijk gehandicapten, langdurig werklozen, psychiatrisch patiënten, enz... niet mogelijk zou zijn. In Vlaanderen noemen wij dit 'Culturele solidariteit'. Voor de basisprincipes van de culturele solidariteit, verwijs ik graag naar uw documentatiemap.

In aanvulling op de vraag die Ruud van de Veen heeft gesteld m.b.t. het potentieel economisch belang van de ouderen voor de centra voor kunsteducatie, neem ik, consequent blijvende met mijn uitgangspunten, de vrijheid de vraag ditmaal een halve slag te draaien: 'hebben de centra voor kunsteducatie - gemakshalve vat ik

voor deze gelegenheid alle gelijkaardige voorzieningen in Vlaanderen onder dezelfde noemer - een potentieel maatschappelijk belang voor de doelgroep van ouderen?’

Prioriteiten moeten worden gerangschikt en deze zijn waardegevoelig. Ik wil daar straks eventueel nog dieper op ingaan.

Het 'Reminiscence-project'

Ik wil kort eindigen met de aandacht te vestigen op een voor komend jaar op stapel staand project. Terloops, ikzelf ben binnen het centrum voor amateurkunsten de projectleider voor kunstzinnig werken met zogenaamde bijzondere doelgroepen: migranten, verstandelijk gehandicapten, ouderen. In Vlaanderen zien wij - dat zijn de schaarse kunstzinnige vormingswerkers - het als een uitdaging om via kunstzinnige weg bij te dragen tot de zingeving en emancipatie van mensen uit de meest diverse sociale middens, in de eerste plaats de kansarmen en uitgesloten. En die zijn er ook bij de ouderen.

Vanaf volgend jaar wordt door het CVA, in samenwerking met enkele partners, het 'reminiscence-project' opgezet. In dit project zal op een artistieke wijze worden gewerkt met herinneringen van ouderen, onder meer oudere migranten. Daarbij liggen geen therapeutische doelen voor, maar wel het leveren van een kwaliteitsvolle artistieke bijdrage aan de doelstellingen van het volksontwikkelingswerk. Op die manier willen wij terzelfder tijd bijdragen tot het gevoel van eigenwaarde, de fundamentele behoefte aan erkenning en de wederzijdse verantwoording van de betrokken mensen. Het zijn de bouwstenen van het 'goede samen-leven'. En daar is het ons allemaal uiteindelijk om te doen, dacht ik zo.

Ik dank u voor uw aandacht.

Silvan van Labeke

'Ik weet het ook niet. De levensbeschouwelijke stem haalt het niet meer van het economisme, dat veel verder gaat dan de verdediging van de vrije markt. Het economisme legt je een normenset en een ideaalbeeld op dat zeer individueel is en dat weinig ruimte laat voor maatschappelijke en sociale interactie. Het is de eigen cocon die volmaakt moet zijn, waarin ieder kind een toonbeeld en een wonderkind is, waarin de vrouw Pamela Anderson moet zijn en de man Richard Gere. En als je daar niet aan voldoet, heb je pech gehad en hoor je er niet langer bij. Koppel dat aan minder maatschappelijke zekerheid, aan onzekere toekomstverwachtingen en aan een gebrek aan historisch inzicht en een levensbeschouwing, en je hebt een heel stuk existentiële wanhoop verklaard.'" (Citaat uit: Gesprekken in Jeruzalem van Yves Desmet en Staf Nimmergeers, Lanno Tielt 1996

1) Uitspraak op de internationale conferentie 'Adult education and the arts', Schotland, juli 1995

Kunsteducatie en ouderen

Verslag van het salondebat op 6 december 1996

door Roy van de Graaf

Ouderen laten het nog steeds voor een groot deel afweten bij de centra voor kunsteducatie en bij de muziek- en dansscholen. Hoe kan dat? Er is immers een steeds grote groep ouderen die voor dit soort activiteiten belangstelling heeft. En praktisch gezien kunnen de centra hun cursussen voor ouderen, die vaak overdag plaatsvinden, goed combineren met het reguliere aanbod 's avonds. Bestaan er dan te veel drempels? Vinden de ouderen dat er te weinig aanbod specifiek op hen gericht is? Of blijven ze juist weg omdat ze niet als oudere benaderd willen worden?

Deze vragen stonden centraal tijdens een salondebat dat op 6 december door het LOKV werd georganiseerd. Er waren zowel directeuren van centra aanwezig als vertegenwoordigers van ouderenbonden, zodat beide zijden van de medaille aan bod konden komen.

Voorzitter Ruud van der Veen, hoofddocent sociale pedagogiek aan de universiteit van Nijmegen, voorzag de discussie van een stevige theoretische basis. Hij probeerde allereerst een verklaring te geven voor het feit dat steeds meer ouderen amateur-kunstenaar worden. De ouderdom is van karakter veranderd, zegt hij. Doordat mensen vroeger stoppen met werken en langer leven, is er een ouderdom in twee fasen ontstaan: er is een vroege ouderdom van ongeveer 55 tot 75 jaar, en een late ouderdom na de 75 jaar. De laatste groep vertegenwoordigt de traditionele ouderdom in de christelijke en romantische opvatting. Ouderdom staat daarin voor afnemende verantwoordelijkheden en onthechting van het aardse bestaan. Het is de herfst van het leven. Maar onder invloed van het existentialisme van Sartre en De Beauvoir is er ondertussen ook een nieuw beeld ontstaan van het leven als een individueel project, waarvoor men zelf verantwoordelijk is. Ook ouderen kunnen nieuwe uitdagingen aangaan. Het is vooral de groep tussen 55 en 75 jaar, mensen die vaak niet meer werken maar nog wel fit zijn, die dat in de praktijk brengt.

Esthetisch project

Ouderen hebben verschillende mogelijkheden om hun tijd te besteden, vervolgt Van der Veen dan. Ongeveer de helft is bezig met overleven, dat wil zeggen: zorgen dat ze rond kunnen komen en de relaties met de kinderen op peil houden. Twintig procent neemt taken op zich die maatschappelijk gezien relevant zijn, zoals bijvoorbeeld (vrijwillig) bestuurslid worden van een vereniging. En voor ongeveer eenderde is het leven, zoals hij het noemt, een 'esthetisch project'. Dit deel van de ouderen is geïnteresseerd in levenskunst en levenskunde. Deze mensen maken gebruik van allerlei mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding, van educatie tot sport en reizen.

Deze ouderen, die vaak pas nu ze op leeftijd zijn aan hun culturele belangstelling kunnen toegeven, vormen een belangrijke doelgroep van de centra voor kunsteducatie en de muziek- en dansscholen. Want ga maar na: het is een grote groep, deze

ouderen zijn over het algemeen goed opgeleid en ze hebben een redelijk pensioen. Ze kunnen dus een commerciële prijs betalen, en voor zover ze dat niet kunnen, kan de gemeente vaak op basis van sociaal beleid iets bijdragen in de kosten. Praktisch is het bovendien zo dat ouderen vaak behoefte hebben aan activiteiten overdag, wat prima te combineren is met het reguliere aanbod in de avonduren. En, een heel slim punt, onder ouderen zijn vaak gemakkelijk vrijwilligers te werven. Ook dat maakt ze tot een aantrekkelijke doelgroep.

Ouderen vormen dus een belangrijke markt, vindt Van der Veen, zeker in het licht van mogelijke bezuinigingen. Er is hem daarom veel aan gelegen dat de centra praktische obstakels, wat die ook mogen zijn, uit de weg ruimen.

Tijdens de discussie later komt er één bezwaar tegen deze benadering naar voren. Er bestaat al veel langer een markt van ouderen. Waarom krijgen we daar nu pas oog voor, nu onze eigen krappe financiële situatie daartoe noopt? Van der Veen blijft echter van mening dat de ouderen van tegenwoordig niet dezelfde zijn als tien jaar geleden. Ze zijn jonger geworden en ze zijn kapitaalkrachtiger. De markt is dus wel degelijk veranderd.

Culturele solidariteit

Ook de tweede inleider, Sylvain van Labeke, projectleider bij het Centrum voor Amateurkunsten te Brussel, betoogt dat de ouderenpopulatie economisch gezien interessant is voor de centra voor kunsteducatie. In de komende decennia zou deze groep wel eens de meest lucratieve bron van inkomsten kunnen worden, denkt hij, omdat de jongere generatie door de toegenomen werkloosheid veel minder in staat is een economisch kapitaal op te bouwen.

Maar Van Labeke wil geen genoegen nemen met een louter economische benadering van de culturele en kunstzinnige sector. Hij richt zijn aandacht dan ook op het maatschappelijk belang van het kunstzinnig werken met ouderen. Dat heeft te maken met zijn achtergrond. In België bestaat er een onderscheid tussen kunsteducatie en kunstzinnige vorming. Kunsteducatie leert mensen een esthetisch oordeelsvermogen op te bouwen, zodat ze Kunst met een hoofdletter K kunnen beoordelen. Kunstzinnige vorming daarentegen - en op dat terrein is Van Labeke werkzaam - combineert esthetiek met ethiek. Kunst wordt daarbij niet gezien binnen de context van de kunstgeschiedenis, maar binnen de eigen directe omgeving. Het is een middel tot emancipatie en zingeving, maar ook het resultaat van die twee processen. Het is dan ook ondenkbaar dat kunstzinnige vorming zich zou beperken tot het eenderde deel van de ouderen dat zijn leven ziet als een esthetisch project, de groep waar Van der Veen zich op richt. Een dergelijke culturele solidariteit heeft utopische kanten, beseft Van Labeke, maar het is volgens hem de basis voor kunst-in-de-buurt projecten, kunstzinnig werken met verstandelijk gehandicapten of met langdurig werklozen.

Ook in Vlaanderen is de verzakelijking van de culturele sector een feit. Maar er is altijd een 'kritisch-emancipatoire' tegenbeweging blijven bestaan. Dat blijkt volgens Van Labeke onder andere uit onderzoek waarin de behoeften aan cultuurparticipatie en zingeving relatief hoog scoorden.

Het licht in Oostenrijk

Of de argumenten nou komen vanuit de markt of vanuit een algemeen maatschappelijk belang: kunsteducatie voor ouderen voorziet in een behoefte. Grietje Oudenampsen benadrukte dat op zeer levendige wijze. Deelnemers aan de discussie moesten van haar aan den lijve ondervinden dat een goede ademhaling altijd in de buik begint. 'Beter buikwerk is beter bekwerk', luidde haar stelling, en ouderen die stemvorming of zangles volgen bij deze logopediste, verbeteren dan ook meteen hun ademhaling, bloedsomloop en spijsvertering, kortom hun algehele conditie. Anton Guiljam, directeur van het Creatief Centrum in Hardenberg, onderstreepte op een andere manier het belang van kunsteducatie voor ouderen. Volgens hem kijken veel ouderen met lede ogen naar de jongere generaties. Zelf hebben ze veel gemist. Hun creativiteit is 'vermoord', doordat ze saaie oefeningen te doen kregen in precies natekenen. En nu ze 55 jaar of ouder zijn, willen ze deel hebben aan wat hun kinderen al jaren doen. Bovendien willen ze bezig blijven, want ledigheid, zo hebben ze altijd geleerd, is des duivels oorkussen.

Guiljam merkt een nauwelijks te stillen cultuurhonger bij ouderen. Ze tekenen, schilderen en boetsen in zijn centrum dat het een lieve lust is en komen tot belangrijke ontdekkingen. Vaak wisten ze niet 'dat dit in ze zat'. Maar ze ontdekken na een jaar schilderen bijvoorbeeld ook dat het licht in Oostenrijk, waar ze ieder jaar op vakantie gaan, er plots heel anders uitziet.

Kunsteducatie voor ouderen is dus een succes in Hardenberg. Toch organiseert Guiljam geen cursussen speciaal voor ouderen. En ook de promotie is niet speciaal op hen gericht. Wel zijn er al tien jaar lang cursussen overdag, wat voor veel ouderen een belangrijk drempelverlagend argument is.

Ook Ruud van der Veen had al iets dergelijks gesignaleerd in het laatste deel van zijn inleiding, waarin hij inging op praktische zaken. Ouderen houden er volgens hem niet van om als oudere benaderd te worden, maar ze willen wel dat er met hun wensen en mogelijkheden rekening wordt gehouden. Cursussen geven overdag is daarvan een goed voorbeeld.

Een vraag die in het verlengde hiervan ligt, is of je voor ouderen je didactiek moet aanpassen. Van der Veen denkt dat dat meestal niet hoeft. Ouderen nemen langzamer kennis op, weet hij, maar dat vraagt zelden om een aparte didactiek. Een goede docent kan daarmee omgaan. Anders is het natuurlijk bij fysieke beperkingen. In een balletles mag je van ouderen niet dezelfde lenigheid verwachten als van kinderen.

De sleutel voor een juiste omgang met ouderen ligt in een behandeling op maat, denkt G.M. Elbers, stafdocent bij stichting Kunsteducatie De Meander in Boxmeer. Hij pleit voor een warme menselijke belangstelling. Dat is de beste manier om creativiteit te stimuleren. Een docent moet volgens hem de leefwereld en de problemen van ouderen kennen. En hij moet ieders persoonlijke mogelijkheden zo secuur mogelijk inschatten. Pas wanneer er sprake is van een mens-tot-mens-relatie, kan de docent, aldus Elbers, ook zijn rol als docent of kunstenaar goed vervullen.

Elbers heeft veel succes met dit beleid, denkt hij. De Meander

biedt weliswaar een tweetal cursussen speciaal voor 55-plussers aan: altijd 's middags, hoogstens tweeënehalf uur per keer en in totaal niet meer dan tien bijeenkomsten in een relatief kleine groep. Toch zijn het niet altijd deze praktische punten die ouderen over de streep trekken. Vaak kiezen ze bewust voor het reguliere cursusaanbod.

Cursus house-muziek

Alex le Mat, directeur van Kunstencentrum Het Klooster in Woerden, gaat misschien een cursus opzetten die *inhoudelijk* op de wensen van ouderen is afgestemd: een cursus over rock- en house-muziek. De lokale ouderenbonden hadden er een speciale vergadering aan gewijd. Ze kunnen zeker vijftig of zestig liefhebbers op de been brengen, die allemaal graag met hun kleinkinderen mee willen kunnen praten. Le Mat had in de praktijk gebracht wat Ruud van der Veen ook in zijn inleiding al aanstipte: ouderen kunnen het beste benaderd worden via organisaties waar ze al lid van zijn. Daar leer je nog eens iets van.

Toch bracht deze methode ook veel verwarring. Volgens de ouderenbonden waren de kosten niet zo'n probleem, terwijl de Stichting Welzijn Ouderen juist het omgekeerde beweerde: 'Weet wel, de meesten leven van een AOW-tje. Een gulden voor een kop koffie vinden ze al veel.' Toen heeft Le Mat zelf maar een aantal uitgangspunten geformuleerd: in samenwerking met diverse organisaties gedegen onderzoek doen, waar wenselijk een speciaal aanbod samenstellen en daarnaast het reguliere aanbod onder de aandacht brengen. Maar ook: onze inbreng kan een goede inbreng zijn (en dus niet met alle winden meewaaien). De kleine beurs wil hij ondertussen niet uit het oog verliezen, maar hij ziet er weinig heil in om de prijs tijdelijk laag te houden. 'Dan haken de mensen later weer af.'

Toch kan de prijs een doorslaggevend argument zijn, denken anderen. Diverse deelnemers melden dat ouderen bij hen korting kunnen krijgen, afhankelijk van hun draagkracht. Anton Guiljam heeft het over reducties tot vijftig procent. Daarnaast is er in Hardenberg, waar hij werkt, een gemeentefonds waaruit deelnemers een bijdrage van honderd gulden kunnen krijgen. Een andere deelnemer vertelt dat onlangs alle prijzen zijn verhoogd en iedereen met een krappe beurs zelf een kortingsbedrag mag invullen. De totale operatie heeft winst opgeleverd. Net als bij Guiljam hoeft er overigens geen bewijs overgelegd te worden. Het is een kwestie van vertrouwen. Gesjoemeld wordt er niet, denken de twee. Maar ze geven toe dat niet iedereen er gebruik van wil maken. Mensen houden niet graag de hand op, zeker niet op het platteland waar iedereen altijd alles van elkaar weet.

Een 88-jarige cellist

Een opvallend detail in de vele bijdragen aan de discussie is dat de meeste ouderen die actief zijn, zich bezighouden met schilderen, tekenen of andere beeldende activiteiten. Blijkbaar is het voor muziek- en dansscholen lastiger om ouderen te interesseren. Er wordt geopperd dat dat met beeldvorming te maken heeft. Om goed een instrument te leren bespelen moet je jong beginnen. Later wordt het nooit meer wat. De muziekschool

is dus voor kinderen.

Toch zijn er ook geslaagde voorbeelden van ouderen die deelnemen aan muzikale activiteiten - er is bijvoorbeeld een kamerorkest waar een 88-jarige cellist naast een 19-jarig meisje zit te spelen - maar in de meeste gevallen betreft dat ouderen die al hun hele leven spelen. Van nieuwe deelname is dan geen sprake. Ruud van der Veen benadrukt dat het gehoor weliswaar terugloopt, en dat er bepaalde fysieke beperkingen zijn, maar dat ouderen verder prima kunnen leren.

Het bewijs hiervoor komt uit de danssector. Een deelnemer vertelt over een groep ouderen tussen de vijftig en zeventig jaar die bij haar dansles volgt. De eerste repetitie destijds was een ramp. Maar ze heeft er spijt van dat ze deze niet op video heeft opgenomen, want het verschil na drie jaar oefenen is enorm.

Volgend jaar komt er een vervolg op deze discussie. Onder de voorlopige titel Kunstfestival 50+ organiseert het LOKV in 1997, in samenwerking met ouderenbonden en deskundigen, een internationale manifestatie bedoeld als impuls voor de verschillende organisaties die zich bezighouden met kunsteducatie.

Van docenten die met ouderen werken mag een grote MENSELIJKE belangstelling voor de doelgroep worden verwacht.

Werken met ouderen in de kunstzinnige sector: in de eerste plaats van mens tot mens, in de tweede plaats als docent of kunstenaar. Met inzicht in en begrip voor de leefsituatie, de gezondheid en de leefwereld van de ouder wordende mens. Wie zich optimaal verdiept in de ouder wordende mens en de beginsituatie op de juiste wijze inschat heeft zijn cursisten al voor zich gewonnen. Vanuit de menselijke belangstelling kan de docent of kunstenaar in ons optimaal tot zijn recht komen.

Ik wil u graag een beginsituatie schetsen vanuit mijn persoonlijke ervaring.

Stichting Kunsteducatie de Meander is een instituut met een regionale functie in noordoost Noord-Brabant. Er worden momenteel een tweetal cursussen voor ouderen (55+) verzorgd. Een cursus bestaat telkens uit een blok van tien lessen. De lessen zijn 's middags, van 13.30 tot 16.00 uur. Deelnemers aan deze cursussen zijn voornamelijk vrouwen, variërend in de leeftijd van 55 tot 75 jaar. De beweegredenen om juist op die leeftijd een cursus te starten zijn algemeen bekend. Vaak is het zo dat er op jonge leeftijd (lagere school, middelbare school) belangstelling is geweest voor de kunstzinnige sector en soms was er sprake van enige vaardigheid. Door verschillende omstandigheden, gezin, carrière, is het daarbij gebleven. Nu de kinderen de deur uit zijn en de carrière is afgerond, is er tijd in overvloed. Vanuit die situatie en soms onder aanmoediging van de omgeving besluit men om een cursus te volgen. Daarbij wil ik vermelden dat niet elke oudere in een cursus voor ouderen wordt ondergebracht. Veel ouderen volgen cursussen die niet leeftijdsgebonden zijn, de keuze is aan de oudere zelf.

Argumenten om te kiezen voor een cursus voor ouderen komen voort uit het tijdstip van aanbieden (de middaguren), de kleinere groepen, het feit dat men telkens inschrijft voor een korte reeks lessen en de behoefte om juist met andere ouderen een cursus te volgen.

In de aanloop van mijn betoog spreek ik over 'menselijke belangstelling' voor de doelgroep ouderen.

Het is belangrijk dat een docent primair belangstelling heeft voor ouderen, de wereld van de ouderen, leefwijze en omgeving, het levensverloop en de huidige situatie.

Daarnaast is het belangrijk dat een docent ouderdomsproblematieken en ouderdomsgebreken kent en herkent.

Tenslotte is het belangrijk om de leefwereld (belevingswereld), van de ouderen te kennen en daarop in te spelen tijdens lessituaties.

De drie bovengenoemde aspecten kunnen als volgt worden toegelicht:

Inzicht in carrière of levensverloop van de cursist kunnen van belang zijn bij het benaderen van de cursist tijdens lessituaties. Een op de persoon toegepaste benadering is van grote invloed op het kunstzinnige proces.

Het kennen en herkennen van ouderdomsgebreken kan het werkklimaat voor de cursist sterk verbeteren. Soms is het aanpassen van tafels of stoelen (arm- en rugleuningen) al een hele verbetering. Het opkomen van de ziekte van Parkinson is vaak reden om de cursus te beëindigen, terwijl het aanbieden van andere materialen of technieken op zo'n moment juist een stimulerende en soms zelfs therapeutische werking heeft.

Tenslotte iets over de leefwereld van de ouderen. Eigenlijk zou ik het liefst zeggen 'belevingswereld' van de ouderen. Tijdens de lessen komt het voor dat herinneringen uitvoerig verhaald worden. Ouderen hebben een heel leven achter de rug, met vaak hoogte- en dieptepunten. Men is een leven lang bezig geweest met het verzorgen van de kinderen of de uitoefening van een beroep of ambacht. Herinneringen worden gekoesterd, maar vaak ook tastbare zaken als gereedschappen, keukengerei of werkstukken. Het zijn juist die herinneringen, al of niet tastbaar, die verwerkt kunnen worden in de lessen of aanknopingspunt kunnen zijn bij het formuleren van opdrachten.

Kennis en inzicht in bovengenoemde aspecten leiden tot een juiste inschatting in de individuele mogelijkheden en capaciteiten van de cursist. Op dat moment is er heel veel mogelijk, ouderen willen van veel zaken kennis nemen en ze zijn leergierig. Daarnaast ontstaat een kader waarbinnen het kunstzinnige proces kan worden gestuurd. Op dat moment kunnen we de docent/kunstenaar in ons laten gelden.

Ik wil afsluiten met de woorden die een cursist me eens toevertrouwde:

Ik kan niet alles meer geleerd krijgen, maar laat me van alles zien en proberen, ik snuif het allemaal op.

Salondebat "Ouderen en kunsteducatie" op 6 dec.'96 te Utrecht.

Inleiding over de stelling:

"Ouderen, de redding van de geprivatiseerde kunsteducatie"

Dames en heren,

Toen de ludieke jaren zestig en zeventig in volle hevigheid woedden, waren de ouderen van nu al opgenomen in het arbeidsproces, druk doende om hun oorlogsjeugd en de daaropvolgende magere jaren te verruilen voor een leven dat stond in het teken van de welvaart. Er was werk voor iedereen en het gezin was de hoeksteen van de samenleving.

De eerste auto, de volautomatische wasmachine, een televisietoestel en de eerste vakanties buitenshuis waren zaken die binnen het bereik van velen kwamen en eenieder een gevoel van welzijn gaven. Welvaart en welzijn was bijna één begrip.

Hoe stond het met de kunst en de cultuur?

Merendeels opgevoed met het idee dat kunst en cultuur hoofdzakelijk weggelegd was voor de rijken en de dwazen hield cultuur op bij het nieuwjaarsconcert op de tv.

Het was grotendeels aan hen voorbijgegaan.

Maar niet helemaal.

Met lede ogen keken ze naar de jonge generatie die op school geconfronteerd werd met vrije expressie, muziek, beeldende vorming, toneel en creatief schrijven en die dank zij de welvaart aan allerlei buitenschoolse activiteiten deelnamen. Zij hadden dat allemaal niet gehad....

Hun "creativiteitsontwikkeling" had bestaan uit het door de meester verschaffen van een blaadje met daarop de contouren van een eend, een kandelaar met bijbel, een boerenkar in perspectief met van die wielen die niet rond waren. Dat moest nagetekend worden en om te beoordelen of je dat goed gedaan had werd door de leerkracht een velletje doorzichtig papier met de afbeelding op de tekening gelegd.... Dat klopte dus meestal niet. Daarmee werd bij de meeste leerlingen alle creativiteit vermoord en zij gingen voortaan door het leven als "niet kunnende tekenen" en dus a-creatief.

Ze zijn nu 55, 60 en ouder.

In de vut, de obu, met pensioen of door de overvolle arbeidsmarkt uitgespuugd. De kinderen zijn allang de deur uit en de luxe van het naoorlogse Nederland heeft al veel van z'n glans verloren.

Terwijl de jeugd surft op internet, en de digitale snelweg zorgt voor een overdosis aan privacy, zoals Monique de Knecht in een artikel over eenzaamheid schrijft, haken veel ouderen af en blijven bewust of onbewust digibeeft d.w.z. niet kunnen en/of willen deelnemen aan de elektronische communicatiemiddelen. Ze willen met lotgenoten verkeren, direct contact hebben met elkaar en vooral: bezig zijn. Opgevoed met het calvinistische "ledigheid is des duivels oorkussen" en werkend aan de welvaart van Nederland zijn zij niet geprogrammeerd om achter de geraniums te genieten van een welverdiende rust. Zogauw je daar naar verlangt tel je niet meer mee.

Activiteiten verlengen je levensduur en nu komen ze eindelijk toe aan die dingen waar hun kinderen al wel deelgenoot aan waren.

In de oratie van de socioloog prof.dr. Ruud Veenhoven over de leefbaarheid van landen komt Nederland na IJsland op de tweede plaats.

Hij meent dat we ons geluksgevoel voor een belangrijk deel ontleen aan onze individualiteit.

In de jaren zestig waren het Provo, Kabouters en de maagdenhuisbezitters die juist het recht van de individuele ontplooiing eisten, aldus Veenhoven.

Die individuele ontplooiing heeft zich in de jaren daarna voortgezet en dat maakt o.a. dat de oudere van nu bewust kiest hoe hij zijn leven inricht.

De maatschappij probeert daar op in te springen, en door allerlei interessante doelgroepactiviteiten te subsidiëren trachten rijk, provincies en gemeenten deze activiteiten voor iedereen toegankelijk te maken.

De pas 65, de 55 plus reizen, de kunstbus voor senioren en vele plaatselijke initiatieven zorgen ervoor dat de oudere van nu kan kiezen.

Er bestaat een behoorlijke cultuurhonger bij deze groep.

Zoals ik al eerder noemde bleven velen in hun jeugd verstoken van de (beperkte) mogelijkheden op dat gebied en dat willen ze inhalen. Liefst overdag, liefst met leeftijdsgenoten. Kijk om je heen in musea, op lezingen, in het theater. Ze reizen en trekken, en lijken soms nog drukker dan in hun werkzame leven.

Er wordt nogal eens gezegd dat er veel geld zit bij de ouderen en dat ze daarom meer te besteden hebben aan kunst, cultuur en recreatie.

Ik betwijfel dat. Ik geloof dat ze andere keuzes maken.

Diep in hen is er een onrust die hen zegt dat er wel eens meer in hen zou kunnen zitten dan ze ooit gedacht hadden.

De slogan: "Ik wist niet dat het in me zat" is dan ook jaren het motto geweest van de Landelijke Vereniging voor de Kunstzinnige Vorming.

Ik ben werkzaam op een klein creativiteitscentrum in de provincie. Aan onze volwassenencursussen beeldend nemen bijna 40% 50 plussers deel. Ze fotograferen, boetseren, schilderen en creëren dat het een lieve lust is en velen verzuchten dat ze dit vroeger gemist hebben.

Het "ik wist niet dat het in me zat" is een gevoel dat velen door het deelnemen aan een cursus krijgen en de centra voor Kunstzinnige Vorming doen er dan ook goed aan deze steeds groter wordende groep de mogelijkheid te bieden aan hun activiteiten deel te nemen.

De wens tot cultuurdeelname door ouderen is groot. Ze hebben er de tijd voor en ze zijn bereid een deel van hun budget daaraan te besteden.

Dit in ogenschouw genomen zouden ze weleens de kurk kunnen zijn waarop de geprivatiseerde instelling voor kunsteducatie in de toekomst blijft drijven.

Ervaring met allochtonen:

Twee succesvolle festivals in 1994 en 1996
Politiek idee: iets doen voor allochtonen, maar hoe.
Meeste aandacht voor bereiken van de doelgroep.
Overweldigende belangstelling maar geen vervolg.

Uit de doelgroep senioren:

Ouderenbonden vragen naar mogelijkheden kunsteducatie.
Zelf weet men nog niet wat men wil.
Seniorenwerkers ook geïnteresseerd.
Ideeën tot nu: demonstratiemiddag over mogelijke cursussen
kunstbus / theaterprogramma
muziek van de kleinkinderen (house en zo)

Doelgroepdefinitie lokaal / regionaal:

Onderscheid ouderen met een goedgevulde beurs - ouderen met alleen AOW
Hoogontwikkelde ouderen - ouderen met weinig opleiding
Hechte groeperingen - ongeorganiseerden / individuen

Waarom specifiek aanbod:

Het regulier aanbod is ook bereikbaar voor ouderen
Waarom dan apart en zo ja wat?
Drempelverlagend en dan, als het vervolg niet betaalbaar is?
Alleen receptief aanbod is beperkt.
Er is/zijn al ouderengym - koffiemiddag met muziek - toneelclub - knutselclub.
Maak duidelijk wat KE meer biedt.

Kansen:

Invulling onrendabele uren van de instelling.
Groot potentieel.
Efficiënte verhouding deelnemers / contacturen mogelijk.

Bedreiging:

Veel investering in weinig rendement.
Diversiteit van de doelgroep.
Niet serieus nemen van de doelgroep.

Voorwaarden:

Bonden, seniorenwerk en welzijnsambtenaren vanaf het begin erbij.
Gedegen onderzoek naar de vraagzijde.
Waar nodig specifiek aanbod ontwikkelen.
Investing in ontwikkeling en scholing; het moet meteen goed zijn.
Specifiek gemotiveerd en opgeleid personeel inzetten.
Alle aanbod kostendekkend, incidentele financiering alleen voor PR en acquisitie.
Ook low-budget aanbod.

BETER BUIKWERK IS BETER BEKWERK

Grietje Oudenampsen
Sopraan / logopediste

'Wat het geven van een stelling betreft: eigenlijk heb ik maar één stelling die met mijn werk met ouderen te maken heeft en die in de loop der jaren succesvol is gebleken:

'Beter Buikwerk is Beter Bekwerk'

Daar zit veel aan vast omdat via actief buikwerk het hele lichaam in een betere conditie komt (ademhaling, stofwisseling, spijsvertering, lichaamshouding en speciaal voor mijn vak: een betere stem.)

En door die lichaamsactiviteiten wordt ook de geest bij velen behoorlijk aangescherpt. Daar is lang over te praten en te discussiëren!

Mijn werk bestaat uit het 'oppeppen', zowel geestelijk als lichamelijk, van mensen, die 'ergens' in de verdrukking zijn gekomen' waardoor hun 'inbreng' dreigt vast te lopen.

Dit kan overigens ook bij jongeren voorkomen.

'Mensen moeten hun eigen leider proberen te blijven of zo mogelijk opnieuw te worden.'

''Door er een circuit naast te zetten, is het net of je ouderen wilt weerhouden van het professionele aanbod gebruik te maken.''

CENTRA LATEN OUDEREN LINKS LIGGEN

Het recht op professioneel en kwalitatief hoogwaardig aanbod

GASTON MELIS

Zestig procent van de cursisten van een creativiteitscentrum of muziekschool is jonger dan achttien jaar. In deze vergrijzende samenleving is dat een opmerkelijk gegeven. Hoe komt het dat de ouderen niet zo sterk zijn vertegenwoordigd? Het is een groep die beschikt over gelegenheid en vrije tijd en een groeiende interesse in kunst en cultuur. De centra voor kunsteducatie laten een potentiële markt onbenut.

Als je een brood wilt, ga je naar de bakker. Maar er zijn ook mensen die liever zelf brood bakken, omdat ze de bakker te ver weg vinden, of zijn brood te duur, of omdat ze misschien niet eens op de hoogte zijn van het bestaan van een bakker die brood bakt. Wat de reden ook is, het blijft een probleem van de bakker, want die wil brood verkopen.

Een wat simpel voorbeeld, maar zo ongeveer moet het initiatief van de Unie van Katholieke Bonden van Ouderen (KBO) worden gezien. Eind juni is de Unie KBO begonnen met de voorbereidingen voor een cursus Kunst en Cultuur voor ouderen. Een opvallend initiatief, omdat de ouderen voor dergelijke cursussen in principe terecht moeten kunnen bij de centra voor kunsteducatie. Waarom begint de Unie KBO zelf met een cursus? ''Veel ouderen zijn geïnteresseerd in kunst'', antwoordt Irene de Kort van de Unie KBO, ''Maar ze hebben toch het gevoel dat het ver van hen af staat. Kunst is niet toegankelijk, kunst is voor mensen die gestudeerd hebben, is de gedachte. Uit 65-plus onderzoek blijkt dat ouderen in verhouding tot jongeren veel meer gebruik maken van musea en andere culturele voorzieningen. Maar op het gebied van cursussen wordt er toch niet veel gedaan voor ouderen.''

BELEVEN VAN KUNST De cursus die de Unie KBO gaat aanbieden - *Wat een kunst: kunst bekijken, beluisteren en bespreken* - is gemaakt door de Stichting Leerplanontwikkeling en door de KBO uitgekozen omdat hij erg toegankelijk is. Er wordt, meer dan

op kennisaspecten, voornamelijk ingegaan op het beleven van kunst en op de vraag wat kunst doet met de toeschouwer. Onder meer daarom is de cursus volgens Irene de Kort uitermate geschikt voor ouderen. De cursus wordt gegeven door ouderen zelf. Om die ouderen – liefst voormalige medewerkers van kunstopleidingen of kunstinstellingen – te vinden, heeft de Unie KBO honderdvijftig centra voor kunsteducatie aangeschreven om te helpen bij het vinden van geschikte kandidaten. Maar waarom is niet eerder contact gezocht met die centra om gezamenlijk een cursus op te zetten?

Irene de Kort: "Ons eerste doel is ervoor te zorgen dat ouderen zoveel mogelijk geïntegreerd blijven in deze maatschappij. We willen hen aanzetten tot meer participatie. Dat kan op veel gebieden en daar is kunst er een van."

Maar is het niet logischer om gebruik te maken van de bestaande infrastructuur? Of om te lobbyen bij de instellingen voor kunsteducatie voor een omvangrijker aanbod voor ouderen?

Irene de Kort: "Dat staat wel op de planning, maar dat gebeurt nu nog niet. Wij hebben wel contact met het LOKV en die zegt: het initiatief is ontzettend goed, maar probeer wel die link te leggen naar de centra voor kunsteducatie, want daar zit veel expertise en het kan voor hen een aanzet zijn om meer aandacht aan ouderen te besteden. Daarom hebben we die centra ook aangeschreven. Vooralsnog is het voor ons moeilijk de lokale afdelingen aan te sporen. Als die niet het gevoel hebben dat kunst iets is voor ouderen, dan gaan ze er ook niet voor lobbyen. Deze cursus is de eerste aanzet en het is voor ons de gemakkelijkste en goedkoopste manier."

ONWAARDIG Henk Horsten, directeur van de Vrije Academie in Vlaardingen, heeft zijn twijfels bij dit soort cursussen. "Er zijn professionele instellingen die openstaan voor het hele publiek. Door er een ander circuit naast te zetten, is het net alsof je de ouderen ervan wilt weerhouden om van dat professionele aanbod gebruik te maken. Ik heb in mijn omgeving een aantal van dergelijke activiteiten aangetroffen en daar had ik moeite mee. Want dat kwam nauwelijks boven het niveau van bezighouden uit en dat is, op zijn zachtst gezegd, de leeftijdsgroep onwaardig. Ouderen hebben, net als ieder ander, recht op een professioneel en kwalitatief hoogwaardig produkt. En dan moet er je niet een slap aftreksel van maken. Niets ten nadele van allerlei therapeutische zaken hoor, maar er zijn genoeg ouderen die uitgedaagd kunnen worden om op een andere manier bezig te zijn."

INTERESSE Het beleid van de creativiteitscentra en

muziekscholen is erop gericht een zo groot mogelijke groep te bedienen. Uit de statistieken blijkt echter dat zij vooral de jongeren bereiken.

Volgens gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en de Vereniging voor Kunstzinnige Vorming (VKV) in Sociaal Culturele Berichten 1993-2 is zestig procent van de in totaal 350 duizend inschrijvers niet ouder dan achttien jaar. In de publikatie van het CBS en de VKV wordt de leeftijdsgroep boven de achttien niet verder gespecificeerd. Er zijn dus geen cijfers over het aantal inschrijvingen van 55-plussers. De schatting is dat een kleine twintig procent ouder is dan vijftig jaar en dat zou betekenen dat niet meer dan zeventigduizend ouderen hun weg vinden naar de centra voor kunsteducatie. Dat is weinig, enerzijds omdat de groep 55-plussers in verhouding met andere leeftijdsgroepen steeds sterker groeit. Anderzijds omdat het een groep is die tijd en gelegenheid heeft en, volgens de ouderenbonden, een groeiende interesse toont in kunst en cultuur.

GEEN MARKTINZICHT Volgens VKV-directeur Jan van Muilekom is er een drietal redenen voor het geringe aantal ouderen in de centra voor kunsteducatie. In de eerste plaats worden de lessen en cursussen doorgaans in de avonduren gegeven, terwijl ouderen behoefte hebben aan lessen overdag.

In de tweede plaats hebben de centra geen goed inzicht in de markt, en weten ze niet waaraan behoefte is. Van Muilekom: "De instellingen weten wel wat de globale wensen zijn, maar het ontbreekt hen aan gedegen marktinzicht. Als er al overdag cursussen worden aangeboden, waar ouderen dan op af komen, gebeurt dat meestal niet op basis van een heel goed inzicht in heel gedetailleerde marktgegevens."

In de derde plaats zijn er nogal wat particuliere of commerciële organisaties die ook cursussen aanbieden, zoals de Volksuniversiteit, instellingen als de LOI en verscheidene particuliere muziekscholen. Van Muilekom: "Volgens een grove schatting is het aanbod van onze instellingen nog niet eens de helft van wat er in zijn totaliteit wordt aangeboden. Alle mensen die van dat andere aanbod gebruik maken, behoren in principe tot onze potentiële doelgroep."

OUDEREN BLIJVEN Het is zeker niet zo dat de instellingen de ouderen niet binnen willen halen. De meeste instellingen voor kunsteducatie hebben een (weliswaar bescheiden) aanbod voor ouderen. Daarnaast maken veel creativiteitscentra gebruik van de 65-plus regeling, waardoor ouderen kortingen krijgen op cursussen. Jan van Muilekom: "Met name in het beeldend

onderwijs en theater en dans richt men zich traditioneel veel meer op volwassenen. Zo'n 75 procent van het aanbod van die instellingen wordt door volwassenen afgenomen. Er is hier en daar specifiek op ouderen gericht aanbod, maar het is geen regel.''

Op de Vrije Academie in Vlaardingen had men eind jaren zeventig al een aantal gerichte cursussen opgezet voor ouderen. Tegenwoordig voelt directeur Henk Horsten daar weinig meer voor. 'Wij hebben dat in het verleden gedaan, maar merken nu dat moderne ouderen niet alleen maar bij elkaar willen zitten. Ze stellen het juist op prijs om in een groep te zitten met mensen die tien, vijftien jaar jonger zijn. Ongeveer één derde van onze cursisten is ouder dan 55 jaar en je vindt ze terug in allerlei groepen. Als je ouderen eenmaal hebt binnengehaald, dan blijven ze ook.''

ELKAAR ONDERSTEUNEN Het is al langer bekend dat de centra voor kunsteducatie de ouderenmarkt niet goed weten te veroveren. Toch is een grote inhaalslag achterwege gebleven. Volgens Jan van Muilekom houden de centra zich meer met het aanbod bezig en minder met de marktvraag. De centra zouden daarom meer aan marktonderzoek moeten doen, vindt Jan van Muilekom. Onlangs heeft de VKV een overeenkomst afgesloten met een Leids marktonderzoeksbureau in de hoop dat de plaatselijke centra daarvan gebruik gaan maken. 'Er ligt nog een heel groot stuk markt open. Ik vind het van het uiterste belang om produktmarkt combinaties te vinden. En uitgerekend voor deze groep, met zijn specifieke kenmerken, zoals veel vrije tijd en een redelijk inkomen, moet er een specifiek aanbod komen, en dat betekent ook dat de lestijden daaraan moeten worden aangepast.''

Henk Horsten: 'Natuurlijk moet je de ouderen verleiden om naar de centra te komen. De VKV en de ouderenbonden zouden eens actiever moeten kijken naar de lokale circuits en ze misschien aansporen zich meer met ouderen bezig te houden. Je moet elkaar ondersteunen en niet een apart circuit opzetten. Dat leidt er alleen maar toe dat men denkt elkaar niet nodig te hebben.''

Het is een heel nobele en ambitieuze doelstelling om de hele markt te willen bestrijken. Naïef is het wellicht ook, als je de markt niet kent en weet dat er nog vele andere aanbieders zijn. Moeten de instellingen hun verwachtingen niet naar beneden schroeven en zichzelf een bescheidener taak opleggen? Jan van Muilekom: 'Mij gaat het erom dat we die mensen binnenhalen die ons als doelgroep voor ogen staan. Mensen die nu misschien noodgedwongen bij een andere instelling les gaan

nemen. Dat vind ik een uitdaging voor de toekomst. Maar je moet ook reëel zijn. Het kan zijn dat de Unie KBO alleen maar wil realiseren dat ouderen actief blijven. Dat is iets waarin wij in eerste instantie niet mee kunnen gaan. Maar als het echt gaat om een zinvolle artistieke tijdsbesteding dan zou men toch bij een instelling voor kunsteducatie moeten kunnen aankloppen.''

Bezoekadres
Ganzenmarkt 6

LOKV Nederlands Instituut voor Kunsteducatie
Postbus 805 Telefoon 030-233 23 28
3500 AV Utrecht Fax 030-233 40 18